

ումանք երկու եկին ի Կորնթոս, Սեմ անուն եւ Կլեմէնտ¹, եւն: Այս կտորին առթիւ հեղինակը կը գնէ սա ծանօթութիւնը². Սեմ եւ Կլեմէնտ միասին կը գտնենք Հեգեսիպպոսի քով (Եւս. Պտմ. Եկեղ. Գ. 22, 5). Սեմ. Առտ. Զ. 8 (հոս նաեւ ասորիւն «Արագապետութեան» մէջ կայ) եւ 16 (հոս Հէյս «Աարգապետութեան» մէջ): Իսկ Սաղոն-իգնատիոսի առ Տրաղլ. 11 թղթոյն մէջ ուրիշ անուանք ալ կը յիշուին Սիմոն եւ Կղեովբուղոսի հետ, ինչպէս կը կոչուի հոն փոխանակ Կղեովբուղոսի: Հմմտ. Եպիփան, Հերետ. ԾԱ. 6 «Կղեովբուղոս» որ եւ Կղեովբուղոս: ՄատթէիանկատարՄեկնութեան մէջ (Ոսկերեան, հրտ. Montfaucon, Զ. Զաւելուած, էջ 298) թարգմանիչը կամ օրինակողը Կլեմէնտ ըրած է: Ղեկիոսի՝ Յովհաննու Ալեպին մէջ Կլեմէնտ կը գտնենք ուրիշ շատ տարակուսական աշակերտի անուան մը հետ որ է Ալփոբէոս. Հմմտ. իմ Acta Joannis, էջ ԿԳ. եւն, 225, 17: — Ուրիշ քանի մ'այսպիսի բուն բնագրին այլեւայլ մեկնութեան կտորները հոս գնել աւելորդ համարեցանք³:

Ըստ նորագոյն տեղեկութեան մը՝ Ս. Պէտրոսի գաղղիացի գրած է նորիս Միլանի մասնաւորաբար ծ. դարու մէջ ձեռագրին մէջ այս Գ. Կորնթացոց թղթին նաեւ լատիներէն թարգմանութիւնը: Այս լատիներէն բնագիրը պիտի հրատարակուի հայ բնագրէն եղած գաղղիերէն թարգմանութեան մը հետ: Թարգմանութիւնն ի գլուխ հանած է Ա. Գարիէր հայերէնագէտն:

Հ. Յ. Յ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ ՊԱՌՔԱՊԻՆԵՑԻ
ՆԻ ՄԱՆՆԵՐԻՆ ԶԱՆ ԳԱՂԳԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

2.

Պոստիմիանյի տրեանքն Հայոց կրօնական յաւիտեանքն ու սովորաւոր իրենցը¹:

(Հարգաւորութիւն Եւ Քրիստոս)

«Հայ եպիսկոպոսունք 1181 էն ի վեր եկեղեցական պաշտամանց մէջ լատինական թագ կը գործածեն, որպէս զի զանազանին վարդապետ-

ներէն եւ քահանայներն, որոնք եկեղեցական պաշտամանց ժամանակ որթողքս եպիսկոպոսաց թագը (սաղաւարտ) կը կրեն:

Արեւելեան Հայոց եկեղեցական հանգիստն որթողքս եկեղեցոյն հետ նոյն է, միայն թէ եպիսկոպոսունք չեն առնուր որթողքս եպիսկոպոսաց շուրջաւն (sacros), այլ քահանայից գործածած շուրջաւն:

Քահանայն որ Տէրութիւն կը կոչուի, պատարագի ժամանակ կը գործածէ «Ապաս», կոչուած ուսանոցն, որուն արտաքին կողմը 12 Առաքելոց պատկերը կայ, իրեւ խորհրդական պատկեր իսրայէլի 12 ցեղերու: Խորանի վրայ քահանայն հողաթափի կը հագնի, բայց «Սուրբ Աստուած» էն յատուր միայն մոռնալով կը մնայ, եւ նաեւ զարդքն ու սաղաւարտը վար կ'առնու:

Արեւելեան հայ կրեւն ունի երկայն գէս, մօրուք եւ արեւելեան հանգիստ, որթողքսնուրու պէս:

Քահանայն գառու մէջ միայն այն ատեն կրնայ միասին երգել՝ երբ փրկոն ունի վրան: Կապոյտ փրկոն, որ հրամանաւ Կաթողիկոսին՝ Արքեպիսկոպոսին կը արուի, առաջին աստիճան պատուաւորութեան կը նկատուի. երկրորդ բարձրագոյն աստիճանն է ոսկի շղթայով կրծցաւոր, երրորդ եւ ամենաբարձր աստիճանն՝ որ քահանայն մը կարելի է տալ, է մանուշակ թաւշայ եկեղեցական խոյր մը «Թասակ» կոչուած, ռոմաներէն potcap կամ seufie.

Հայկական եկեղեցիք ճարտարապետութեան կողմէն ճիշդ որթողքս եկեղեցեաց պէս շինուած են, եւ երգէն հոն չունին. խորանն արեւելք ուղղուած է: Պատկերի որմը $\frac{3}{4}$ մեզր բարձր կանգնուած սեղանը՝ չ'անջատեր եկեղեցիէն, այլ խորանին վրայ է, եւ այնչափ բարձր որչափ որթողքս եկեղեցեաց խորանի կողմական դռներն կ'ըլլան. սակայն խորանը շատ մեծ վարագոյնով մը կը ծածկուի: Եկեղեցեաց յատուր տախտակամած է եւ գործով կամ նմանօր ծածկուած. վրան զի հաւատացեալք քանի մ'աղօթից ժամանակ մոռնալով պէտք է որ մնան:

Պատարագիչ քահանայն իւր պատարագութեան ամբողջ շարքով եկեղեցոյ գաւթին մէջ, եւ կամ եթէ այլ չկայ, եկեղեցոյ քով սենեկի մը մէջ պիտի ննջէ:

Արեւելեան Հայք մեռնող Նշմանի կաթողիկոսէն կ'ընդունին:

Պաշտօնայի եւ կաթողից բովանդակ արեւելեան Հայերն Սուլափայի արեւելեան հայ

¹ Հայ, Եփեսոս. Գ. էջ 116:

² Հմմտ. էջ 596, ծ. 3:

³ Պարզեց կը համարենք միշտ որ բնագրեր Հնդկ-ի խմբագրութեան առարած է նոյն ինքն Մեծագ. Կանայ-նանց նախ քան ամբողջ գրքը լոյս տեսնելը:

⁴ Հմմտ. «Հայրենիք», 1891, թ. 1:

⁵ Այս Գլխոյ սկզբներն, որ զուտ կրօնական է, ի բաց կը թողնուք:

Ժողովրդագիտութեան կը վերաբերին: Կէս-լէրթի ըսածը՝ թէ Սուլավայի արեւելեան Հայք երկու Ժողովրդագիտութիւն ունին, ճիշդ չէ. թէեւ ի Սուլավա երկու Ժողովրդագիտ կայ, սակայն ասոնք Ժողովրդագիտութեան մուտքը կը բաժնեն իրենց մէջ, եւ մէկը կ'ընդունի 1000 Փլ. եկամուտ, միւսը 700 Փլ.:

Սուլավայի արեւելեան Հայ Ժողովրդագիտութեան կը վերաբերին նաեւ Կուրա-Հոմա-րուլուի գտնուող 10—15 տնէ բաղկացեալ Հայ գաղթականութիւնը, որ եւ այն տեղ Հաստատուն նիւթէ շինուած գեղեցիկ եկեղեցի մ'ունի Ս. Գեորգ անուամբ, որուն դրամը գումարած է Հայոց մէջ, եւ 1867ին շինուած եւ օրհնուած է: Սուլավայի Ժողովրդագիտներէն մին այս եկեղեցւոյ մէջ տարին 5 անգամ պատարագ կը մատուցանէ, այն է 1. Ս. Գեորգայ տօնին, 2. Անմիջական ջատկէն եւ 3. Դննդե-նէն ետեւ. 4. Համարածման եւ 5. Աւետման: Վերջին երկու տօներն են ի յիշատակ Հիմար-կութեան Պարոն Բաբրիի տան որ ի Դեկուս-դինա:

Սուլավայի արեւելեան Հայք տարին երկու անգամ՝ Եկեղեցւոյ նաւահատեաց տօն կը կատարեն, այն է՝ Ս. Թադրայ օրն ի 29 Դեկտ. եւ ի տօնին Դննդման Ս. Կուսի (Վերափոխում), Օգոստոսի 12ին եւ 18ին մէջ:

Հայք ունին 12 անգամ բաղկացեալ եկեղեցական Հոգաբարձութիւն մը, որ ազգէն կ'ընտրուի 3 տարւոյ համար, որոնցմէ 5 անգամ գլխաւոր յանձնաժողովը կը կազմեն, իսկ միւս 7 անդամն երկրորդական յանձնաժողովը, որոնց կանոնադրութիւնը 1872էն ի վեր Բարձրագոյն իշխանութենէ Հաստատուած է:

Եկեղեցական Հոգաբարձութեան գործն է ընդից մատակարարութեան մէջ կարգաւորութիւն պահել եւ ամեն տեղ եկեղեցւոյ շահուն պաշտպան ըլլալ, հսկել ուսուցչաց վրայ՝ որոնք նաեւ եկեղեցւոյ երգեցիկքն են. ունի իրաւունք քահանայն պատմունէ կախելու, քահանայացու առաջարկելու Ժողովրդեան՝ յընտրութիւն, եւ ընտրեալը առաջարկելու եպիսկոպոսին ի ձեռնադրութիւն: Հոգաբարձութիւնը պարտական է եւսման պաշտօնավարութենէն ետեւ ազգային Ժողովին համար տալ:

Այս կերպով ընտրեալ քահանայացուն Կ. Պոլիս կ'երթայ, ուր եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն ու արարողութիւնները կ'ուսանի եւ Արքեպիսկոպոսէն քահանայ կը ձեռնադրուի: Չեռնադրութենէն ետեւ խիստ փականքի տակ

Հայրապետական եկեղեցին կը ձեւայ, 40 օր պահելով եւ հոգեւոր կրթութիւն ընելով, որմէ ետեւ իւր պաշտօնին կ'երթայ:

Սուլավայի մէջ արեւելեան Հայք 4 դասարանով ծխական դպրոց մ'ունին, Ս. Գր. Լուսաուրջի անուամբ, որ 1824էն ի վեր Ժողովրդագիտական եկեղեցւոյ գաւթին մէջ գեղեցիկ շինութիւն մըն է, եւ հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կրէ. «Այս դպրոցն հանգերձ ամենայն կազմածով շինուեցաւ ի փառս Աստուծոյ Հայ ազգին օգնութեամբ, ի հաւատս Լուսաուրջին, յօգուտ Հայ մանկտոյ քաղաքին Սուլավայ. Եսմէ Փրկչին 1824, ի թիվ. Հայոց ՌԲՀԳ.», Թառաբագոյն Հայ դպրոց մը կար ի Զաւթա նոյն տեղոյ արեւդայից վարչութեան տակ. բայց Պաքովնայի գրաւման ժամանակ այս դպրոցն այն ժամանակի մոլորաւական տեղական դպրոցի շէնքը փոխադրուեցաւ: Ամէն տեղ ուր Հայք կան, ծխական դպրոցներն տեղական Ժողովրդագիտէն կը կառավարուին, որոնք նաեւ կրօնի ուսուցիչ են. իսկ ի Սուլավա եւ ի Ռոմանիա առանձին վարիչ մը կը կառավարէ: Այս դպրոցներու ուսուցչական մարմինը կը կազմեն վարիչն եւ երկու ուսուցիչ, որոնք 300—700 Փլ. կ'ընդունին. այս դպրոցի մէջ՝ բաց ի ծխական դպրոցներու առարկաներէն՝ որ Հայերէն կ'աւանդուին, նաեւ յաւուրէ ուսուցիչ մը գերմաներէն եւ ռումաներէն լեզուաց դաս կու տայ, եւ նաեւ Տայկական եկեղեցական երգեցողութիւն կ'ուսուցնուի:

Քահանային ապրուստը — որ արգէն իսկ կատարած պաշտամանց համար թէեւ գին մը սահմանեալ չըլլայ, հարուստ հաւատացեալներէն լաւ վարձ կ'առնու — ինչպէս նաեւ ուսուցչաց, եկեղեցւոյ, դպրոցաց եւ 35—40 աղքատ Հայ ընտանեաց ծախքերը կը հոգացուին Սուլավայի Հայ եկեղեցւոյն վերաբերեալ Զամբայի եւ Միդդի գրիթէ 470 եփ ընդարձակ կալուածներէն, եւ նաեւ եկեղեցւոյ շէնքերու եկամուտքէն եւ հաւատացեալ իւրեքներէն:

3.

Պոպոլիմայի Հայոց աշխարհական քորթն ու սոյորթոյն ինքնք:

Հայք իրենք զիրենք կ'անուանեն Հայ. ունին մեծանիստ կերպարանք, սաստիկ սեւ մեծ ու կրակոտ աչք, սեւ մազ, աւելի գունատ քան թուխ գոյն, սակայն կը գտնուին թէեւ ցանցաւ, գեղջահեր Հայեր. ունին միջին կազմածք եւ զորաւոր եւ յաւաճած մարմին: Չեչաղէմ շատ

ցանցառ է Հայոց քով: Կը կարծուի՝ որ Երզնկի պատուաւասար Հայոց ձեռքը Եւրոպայ անցած է:

Հայք ունին բոլորովին Տամառս կենսիք, բնակութիւն, հանդերձ եւ կերակուր. մեծապէս ժուժկալ են — վասն զի արբեալ Հայ մը տեսնել շատ ցանցառ բան է — չափաւոր եւ ողջախոհ, շատ հիւրասէր, առեւտրի մասնաւոր ձիրք ունին, շատ զուարճախօս են եւ ճարտասան: Յորեկն, մանաւանդ ճամբորդութեան ժամանակ՝ քիչ կ'ուտեն. իրիկուան արեւելեան սովորութեան Տամամաս՝ բազմախորտիկ ընթերիք մը կ'ընեն:

Թէեւ Հայք սահմանաւորեալ եւ անըւտեալ ազգութիւն մը կը կազմեն, սակայն ուրիշ ազգաց եւ կրօնից հետ շատ սիրով կը վարուին նաեւ յաճախ անոնց հետ կ'ամուսնանան: Ամուսնութիւնը սովորաբար փեսին մօրովն կը կառավարուին:

Հին ասոնները Հայք երեք աստիճան պատուաւորութեան ունէին, զոր պատուաւոր ապրելով, աշխատութեամբ եւ ստացուածքով կարելի էր ձեռք բերել. առաջին աստիճանն ունեցողներուն տիտղոսն էր՝ «Տէր», երկրորդին՝ «Պարոն» եւ երրորդ աւանդաբարձրն՝ «Ամիր»:

Հայք իրենց երկրին մէջ կը զբաղին նաեւ ճարտարապետութեան, արձանագործութեան եւ նկարչութեան. բայց Եւրոպայ գաղթելէն ետեւ՝ բաց ի խաղախորդութենէ եւ մօրթ կարմրելու արուեստէն, կը զբաղին միայն արեւելքի պոլիտայլ ապրանքներու շահաբեր վաճառականութեան, որ են՝ գորգ, սափիանի եւ թորտովանի մօրթ, համեմանք, մուշկ, խափար, թաւափ, գինի, ձի, զէնք եւ այլն: Նաեւ շատ անգամ իրեւն թարգման արեւելեան լեզուաց կը գործածուին: Լեհաստանի, Հունգարիոյ եւ Մոլտաւիոյ վաճառաց միջնապաճառութիւն կ'ընեն: Հունգարիայէն կը բերեն սպիտակ եւ կարմիր փողեղէն, ձիու ծածկ եւ նկարէն կաշեայ արկիւնք, այս առեւտրով Մուշափայի Հայք մինչեւ ցայսօր կը զբաղին, թէեւ ոչ մեծ ձեռնարկութեամբ:

Ապրանքներն՝ արեւելեան ոճով կ'արւաններով կը փոխադրուին, առաջնորդուելով կ'արւանապետէ մը:

Այս փոխադրութիւններն դէպ ի հեռաւոր արեւելք եւ այլ երկիրներ՝ գիւրագնաց կառքերով չեն կատարուիր, այլ ձիերու վրայ, լաւ զէնքերով, ուտելիք եւ ագանելիք լի կաշեղէն քսաններով ամրացեալ: Այս տեղ յիշենք նաեւ, որ յառաջագոյն հարուստ Հայեր,

— ինչպէս նաեւ բարձրաստիճան Ռումանացիք — մեծ տոնի օրերն հիմակուան պէս փակեալ կարգերով չէին ձեմիր, այլ գեղեցիկ, սպիտակ, արաբական ձիերու վրայ:

Հայք կը զբաղին նաեւ մասվաճառութեամբ, եղան եւ ոչխարի մի չոր, կարծր եւ մեծեալ երէջներ կը շինեն, զորոնք իրենց ձեւին համեմատ «սալաթ, սուճուգ, փոքրօր» կ'անուանեն. նաեւ ոչխարի եւ եղան միս կ'ապտեն, զոր «պուժէնիցա» կամ «փաստրմա» կը կոչեն: Այս տեսակ չոր մսերէններ պատրաստելու սովորած էին իրենց յաճախակի հալածման ժամանակ. գաղթականութեան ճամբուն վրայ մենղէն ուտել կարենալու համար՝ ստիպուած էին միւր չորցընել, աղել եւ միսն՝ որ չապականի: Գիտեն նաեւ «սալիւ» (սպանդանոց) մօրթուած անասնոց ճարպէն ծրագ եւ օճառ շինել, որ գործոյն կ'օգնեն նաեւ կանայք:

Վերջին ժամանակները կը զբաղին միայն գիւղատնտեսութեան, արչաւարածութեան եւ ի վիճակ եղ փոխադրելու, արշաղի տեսակներ մօրթելու, պանիր շինելու եւ բամբակի առեւտրոյ, սակայն հեռագետէ վաճառականութեան օակն ծիղերը կը կորսնցընեն, վասն զի իրենց արուեստակիրը եւ աւելի բազմաթիւ ու հարուստ Հերայք զիրենց կը գերազանցեն. որուն քիչ նպաստ չ'ընէր նաեւ կրթութեան հետ ստացուած քնքոյշ կեանքը, մեծամեծ շուքյութիւնք եւ վաճառականութեան հետ կապուած նիւթական վտակեղութենէ ստեղծ: Եւ սակայն մինչեւ ցայսօր Պուքովիւնայի առանձնական մեծ կալուածատեսաց երրորդ մասը կը կազմեն Հայերն:

Այս սովորութիւնը՝ զոր ունէին Հայք առեւտուր ըրած ժամանակ, այն է՝ եսխողին կամ գնողին ձեռքը գրեթէ բռնաբար ձմել եւ վերջէն միւս ձեռքով վրան զարնել, յաճախորդին համակրութիւնը վաստակելու համար, նաեւ ուրիշ ազգաց քով՝ ի մասնաւորի Պուքովիւնայի Ռումաններու քով, միւտ գտած է, եւ ցայսօր կայ, իրեւն յիշատակ այն օրերու՝ երբ Հայք երկրին բովանդակ առուտուրն ձեռք անցուցած էին:

Մուշափայի Հայոց բնակարանները — ինչպէս նաեւ իրենց թաղին փողոցները — մաքուր են, եւ տնտրաբար լայն եւ թէ՛ արեւելեան ուճով երկայն սփռններով, եւ թէ՛ նորագոյն կառասեք լաւ կահաւորուած են: Տնէրու յատակադիր գրեթէ միշտ քառակուսի է, բաւական բարձր, սովորաբար պարսիկ մէջ, սուր եւ սեպ տանիքով. եւ միջուան ոճով՝ տան շուրջը փայ-

տեղէն անցք մը կ'ըլլայ, եւ կամ — եւ այս գրեթէ միշտ — ունին փայտէ կամ քարէ սիւներով յարկի տան առջեւ բաց տեղ, ուր տաք օրերուն կէսօրէն ետեւ թաւամագ տանտէրը մէկ քանին նստել արեւելիան երկայն եւ բազմաձաղ հանդերձից մէջ փաթթուած՝ իւր երկայն քաղցրաբայր եւ սաթագլուխ ծխափողը կը ծխէ եւ թաս մը խահուէ կ'առնուի, իւր ընտանեաց կամ գրացեաց հետ կը շաղիաղփէ, կամ ձիջք արեւելեան կերպով ժամանակ կ'անջնէ:

Միմիկնիովիւ — Ստաուֆէի բառն, թէ Հայք իրենց անկրն ու պարտէշները «ամենաբարձր տախտակներով», կը պարպակն, ձիջք չէ, բայց տարակնոյ չկայ որ Հայք հասարակավարաց եւ ընկերավարաց բարեկամ չեն, եւ կը ջանան ձգտմբ վաստակ ինչքն ու ստացուածքն պահել:

Պէտք է նաեւ յիշել՝ որ Սուլափայի Հայք ունին սեպհական ազգային Կոլլեճ — Ենի, ա՛նուամբ, որ կը գտնուի Ժողովրդագրատական եւ կեղեցւոյ շուրջը նոյն եկեղեցւոյն վերաբերեալ վարձու տան մէջ, ուր հայերէն, գերմաներէն, ռուսներէն եւ գաղղիներէն լրագիրներ կան, ունին նաեւ սեպհական սրճանոց մը: Հասու ցանցառ կը տեսնուի՝ որ Հայ մը ուրիշ սրճանոց մ'երթայ:

Հայոց խոհանոցը թէ՛ նորագոյն եւ թէ՛ արեւելեան ազգային կերակուրներ կը մատակարարէ: Ի՞նչ սիրին սաստիկ անուշահոտ՝ սափրանով եւ մեղրով պատրաստուած խմորեղէն մը, զոր «խաթալմէլլի» կը կոչեն, եւ մեղրի մէջ եփուած ու խորոված ընկոյզ խաշխաշով, զոր «տալաուլ» կ'անուանեն, դարձեալ թթու կաթէ եւ աղառքեղէ շինուած «յուռութով» պատրաստուած գեղնագոյն ապուռ մը, սափրանով եւ մսի ծնեածով պատրաստուած փողխմորի ապուռ մը, մսի տապակ՝ բրինձով, տապակ գինձով, վերն յիշուած այլեւայլ տեսակ չոր եւ սիւսեղ համեղ մսերէններ, եւ վերջապէս երկու միտակ ցորենի հաց, որ կը կոչուի «լաւաշ» եւ «թուրուր»: Հայուն տունն այց ելող օտարականը կը գտնէ հոն ընդունելութիւն մը՝ արեւելեան սովորական քաղցրաւենեօք, որպիսիք են շաքարի եւ համեմուկի (vanille) մէջ եփուած պտուղներ ռուսներէն «dulce» կոչուած, «րահաթ» (Rohat) եւ «տաքտաք հէլվա» կոչուած շերտիկով: *

* «Տաքտաք հէլվան» խմորեղէն մըն է. որչափ գիտնայ:

Սուլափայի Հայոց զգեստը մինչեւ վերջին տարիներս առ հասարակ արեւելեան էր, երկու սեռինն ալ հաւասարապէս: Այժմ կը հագնէր շապիկ եւ «ռոյդոյթ», կամ «շալվար» կոչուած սրնոց մը — ձմեռը գառնենիէ շինուած տաք սրնոց մը, ռուսներէն «մէշնի», կոչուած, որ եւ ցայսօր ասդին անդին կ'երեւայ. — վրան յաճախ մետաքսեայ ծաղկենկար վերարկու մը, ռուսներէն «անթէրէօ» (աճ. էնթէրէ) կոչուած, որուն արջն ձախ գոցուող կողերը թանկագին ծաղկենկար տաճկական վարշամակ (շալ) մը մէջքը պատաստուելով գոց կը պահէ: Կո՛ւրծքին վրայ այս վերարկուն ծաղկերուն մէջ գունատոր յաճախ մետաքսեայ թաշկինակ մը կ'ըլլայ: Առեւտրական ուղեւորութեանց ժամանակ այս վարշամակին տեղ կու գայ լայն «քէմըր» մը, որ եւ կաշեղէն քսակ մը՝ ապրանք գնելու դրամը կամ ծախուած ապրանքի գինը կրելու համար: Ենթերէնցի, կամ «զոպոնի» վրայ կը հագնին սովորաբար՝ մանուսանք ամառը, լայն թեղանեօք կես-վերարկու մը որ մինչեւ մէջքը կը հասնի եւ կեռասագոյն մետաքսէ կ'ըլլայ, զոր կը կոչեն «ֆերմէնեա» կամ «ռուսներէն»՝ «սուրկէլթա». նոյնպէս նոյնը կը հագնին ձմեռն ալ, միայն թէ այս «ֆերմէնէլլին» աստառը կանաչագոյն, բլրդեայ եւ թանկագին մուշտակ կ'ըլլայ:

«Ֆերմէնէլլի» վրայ՝ տաւոյ ամեն եղանակներէն, կը հագնին բրդեայ լայն թեղանեօք վերարկու մը՝ որուն աստառն է աղուիսի մորթ, եւ մինչեւ ծնկերը կը հասնի, զոր կը կոչեն «սուլամա» եւ կամ «քացալէլթա», եւ ասոր վրայ ալ կտաւէ պճղնաւոր վերարկու մը՝ որ ամառը մետաքսէ, իսկ ձմեռը թանկագին մուշտակէ աստառ կ'ունենայ. այս ալ կը կոչուի «ճիւպպէ»:

Վրանց ոտնամանն է գեղին սափխանէ հոգաթափ, եւ տաճկական «եմէնի» կամ «պուշմաքէ»:

Վրանց խոյրն էր յառաջագոյն կարմիր ֆէս, որուն վրայ տաճկական վարշամակ մը՝ «լուլմա» կոչուած, կը պատաստուէր. իսկ նոր ժամանակներ կը դնին խորոկէ՛ վերին մասը մետաքսապատ կարենոյ խոյր. իսկ աղքատներն՝ գառնենոյ բարձր խոյր:

Կանանց զգեստն էր առանց թեղանեօք երփնադոյն՝ նաեւ մետաքսեայ պճղնաւոր հանդերձ մը, որ վերէն ի վայր կը ծածկէր, որուն վրայ կու գայ ըստ աստիճանի եւ հարստութեան իւրաքանչիւրը՝ թաշկնայ, մետաքսեայ եւ կամ լոկ կտաւէ «քացալէլթա», որուն աստառը թանկագին մուշտակէ, աղուիտու եւ կամ գառի

մորթէ կ'ըլլար, զոր եւ ցայսօր հայ կանայք հաճութեամբ կը հագնին:

Կանանց գլուխը կը ծածկէր սպիտակ ֆեմը, որուն վրայ մետաքսեայ եւ կամ լոկ կտաւեայ վարշամակ մը այնպէս կը նետուէր՝ որ եռանկեան ձեւով կ'ընայ եւ մէկ անիւնն ետեւը մէջտեղ ըլլայ: Իսկ ոտնամանն էր տաճկական դեղին սափրանէ հողաթափ:

Այս օրերս Հայոցմէ շատերը նորագոյն եւրոպական ձեւով կը հագուին. սակայն կը գտնուին նաեւ այնպիսիք, միտնաւնդ ի Սուլալա, որ բաղմանա՞ծ երկայն արեւելեան հագուածը կը պահէն:

Ի վերջոյ յիշեց, որ մինչդեռ Պոքրովնայի միացեալ Հայք լի հերէս կը խօսին եւ չեհայ բարեկամ են, արեւելեան Հայք Ռումաններու բարեկամ են, եւ իրենց մայրենի լեզուին հետ՝ աւելի սիրով, մինչեւ իսկ ընտանեկան անձով շրջանին մէջ ռումաններէն կը խօսին, զոր շատ կատարեալ գիտեն:

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄ

ԳՅԱԼԸՐԱՅԻՆ Կ. Յ. Վ. — Զանգանակ յաւատոյ որով վարի Հայաստանաց եկեղեցի: Քննութիւն մեր զանգանակն ծագման, ներքինակն եւ ժամանակն վրայ: Վիեննա, տպ. Միքիթ. 1891. 84 յրեմ 2, 49: Գրն՝ ֆր. 1.40:

Ինչպէս արդէն ծակատէն յայտնի է՝ գրոցս բովանդակութիւնն ուրիշ բան չէ բայց թէ՛ կարծաւոր քննութիւն մը մեր եկեղեցւոյ գործածած հանգանակին ծագման, հեղինակին եւ ժամանակին վրայ: Հեղինակն իւր այս գործը կը բաժնէ եօթն հատածոց, որոնցմէ առաջինն մէջ (էջ 1—8) կը քննէ մեր հանգանակին սկզբնական ծագումն. այս պատճառաւ յառաջ կը բերէ ցայժմ այս նկատմամբ եղած կարծիքներն, որոնք ամէն ալ՝ սխալ արդէն Զ գարէն, Վրժանէս ֆերթոլէն մինչեւ ցայսօր, կը համարէին թէ Նիկիական ըլլայ մեր հանգանակը, ճոխացուցեալ ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ կամ կը կարծէին թէ ըլլայ բաղարբովութիւն Նիկիական եւ Կ. Պոլսեան հանգանակաց: Երկրորդ հատածին մէջ (էջ 8—20) համեմատութիւն մը դնելէն վերջը յուշարեցին եւ հայերէնին՝ որուն ի Թուրքիայ սկիզբն առնուլ կը ցուցնէ, կը քննէ երրորդին մէջ, (էջ 20—26) թէ երբ կրնայ այս հանգանակն ի Հայս մտած ըլլայ: Ապագոցանակն վերջը թէ Հայք ի սկիզբն զուտ Նի-

կիական հանգանակն եւեթ կը գործածէին, եւ թէ (ընդդէմ Մսերայ Մաքիստրոսի եւ այլոց) Կ. Պոլսոյ հանգանակն երբեք ի Հայս գործածուած չէ, կը ցուցնէ թէ այս մեր պթմեան գործածածն Զ գարէն յառաջ ծանօթ չէր Հայոց, եւ թէ անցած է մեր Յսորիններէն: Չորրորդ հատածին մէջ (էջ 26—34) ուրիշ հանգանակաց հետ ունեցած յարաբերութեան վրայ խօսելէն վերջը, կը սկսի փնտռել հինգերորդին մէջ (էջ 34—39) մերինն հեղինակն ու ժամանակը. եւ այս հետեւութեան կը հասնի՝ թէ պէտք է որ Ս. Աթմանաս ըլլայ ասոր հեղինակն 362—371 թ մէջ: Այս հատածին ծայրը քանի մը գիտողութիւն կ'աւելցնէ շահագնական վերջն եղած փառաբանութեան վրայ՝ որ սխալմամբ Ս. Գր. Լուսաորչի կ'ընծայուի: Ասկէ վերջը էջ 39—43) կը խօսի այն դաւանութեան ձեւին վրայ, որ սոփորաբար ժամակարգութեանց սկիզբը կը դրուի (սկիզբնաւորութիւնն է «յստոսովնիմը եւ հաւաւաւը»): Բիթաթ, Աբրոտեր համարեցան թէ այս ձեւն ըլլայ «առաքելական ձեւ» ի հին ժամանակաց. ասոնց դէմ հեղինակս կը ցուցնէ այս երթագրութեան բոլորովն անհիմն ըլլալը: Ինքը կը դնէ զայս ԺԳ գարուն կէսին: Վերջին հատածին մէջ (էջ 43—49) կը խօսի կաթողիկոսայ Հայոց քով՝ Հռոմայ ազգարարութեամբ եղած քանի մը սրբագրութեանց վրայ: Իւր քննութիւնը կը վերջացնէ հեղինակը հետեւեալ երկու առաջարկութիւն ընելով. (յէջ 47) նախ՝ «Վերաբնակելի ինչ ինչ շնորհի հիմնական հայերէն բնագրին մէջ՝ համեմատ գրադրաց՝ յունական բնագրին առաջ նորգրութեամբ», եւ երկրորդ՝ «Գոյթ տարուի տեղը դնել քանի մը թօթափուած մասերը՝ դարձեալ ըստ ձեռագրաց եւ ըստ յոյն բնագրին»:

Գործքս՝ ինչպէս արդէն ցայժմայ ըստաներէն բաւական տնտնեցաւ, լի է նորանոր մատենագրական ու պատմական գիտերով, եւ պատիւ կը բերէ մատենագրին՝ որուն քննադատական համարը ծանօթ է արդէն ազգիս: Գրութեան ոճը պարզ եւ ընդհանրապէս գիւրաշահականն է, սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ կան տեղեր, ուր բաւական մթին են եւ ուր հեղինակին միտքն որոշ չի հասկցուի: Հարեւանցի անցած ինքիւնները, վերիվերը բնած ջուր-ջուրներն եւն մասնախիշ կ'ընեն թէ հեղինակն իւր այս գործը գրած է իւր մահաւանէն իւր 11 տարի՝ որ է ըսել ասկէ իւր 21 տարի յառաջ,